

8 Диференцијалне једначине првог реда

Једначина облика

$$F(x, y, y', \dots, y^{(n)}) = 0$$

у којој фигурише бар један од извода *непознате функције* $y = y(x)$ је *диференцијална једначина*.

Ред диференцијалне једначине је ред највећег извода који у њој фигурише.

Нормални облик диференцијалне једначине је

$$y^{(n)} = f(x, y, y', \dots, y^{(n-1)}).$$

Овде радимо само диференцијалне једначине првог реда, тј. облика $F(x, y, y') = 0$.

8.1 Диференцијалне једначине са раздвојеним променљивим

Ако се диференцијална једначина може написати у облику

$$f(x) dx = g(y) dy,$$

тада је она једначина са раздвојеним променљивим и њено опште решење добијамо интегралњем (квадратуром):

$$\int f(x) dx = \int g(y) dy + C.$$

Пример 8.1. Наћи опште решење диференцијалне једначине $(1 + e^x)yy' = e^x$.

Како је $y' = \frac{dy}{dx}$, дату диференцијалну једначину можемо записати у облику

$$y dy = \frac{e^x dx}{1 + e^x},$$

па је њено опште решење

$$\int y dy = \int \frac{e^x dx}{1 + e^x}, \quad \text{тј.} \quad \frac{y^2}{2} + C = \ln(1 + e^x),$$

што се може записати и у облику

$$C_1 e^{y^2/2} = 1 + e^x \quad (C_1 = e^C).$$

Пример 8.2. Наћи опште решење диференцијалне једначине $y'(\operatorname{ctg}^2 x - 3) = 1$.

Дата једначина се може записати у облику $dy = \frac{dx}{\operatorname{ctg}^2 x - 3}$, па је њено опште решење

$$y = \int \frac{dx}{\operatorname{ctg}^2 x - 3} = \left[\operatorname{ctg} x = t \right. \\ \left. dx = -dt/(1+t^2) \right] = - \int \frac{dt}{(t^2-3)(t^2+1)} = \frac{1}{8\sqrt{3}} \ln \left| \frac{\operatorname{ctg} x + \sqrt{3}}{\operatorname{ctg} x - \sqrt{3}} \right| - \frac{1}{4}x + C.$$

8.2 Хомогена диференцијална једначина

Хомогена диференцијална једначина је једначина која се може написати у облику

$$y' = f\left(\frac{y}{x}\right) \quad (8.1)$$

и она се сменом

$$z = \frac{y}{x}, \quad y = zx, \quad y' = z'x + z$$

своди на диференцијалну једначину са раздвојеним променљивим (по непознатој функцији z):

$$\frac{dz}{f(z) - z} = \frac{dx}{x}.$$

Постоји тест да је дата диференцијална једначина хомогена: убаци се tx уместо x и ty уместо y , па ако је могуће елиминисати t , једначина јесте хомогена.

Једначина облика

$$y' = \frac{a_1x + a_2y + a_3}{b_1x + b_2y + b_3}$$

се у случају да је $\delta = \begin{vmatrix} a_1 & a_2 \\ b_1 & b_2 \end{vmatrix} \neq 0$ своди на хомогену сменом $x = X + A$, $y = Y + B$ подешавањем параметара A и B .

Случај $\delta = 0$ значи да су изрази $a_1x + a_2y$ и $b_1x + b_2y$ пропорционални, па се полазна једначина сменом $z = a_1x + a_2y$ своди на једначину са раздвојеним променљивим.

Пример 8.3. Решити диференцијалну једначину $x^2 dy + y(\sqrt{x^2 - y^2} - x) dx = 0$, $x > y > 0$.

Дељењем дате једначину са $x^2 dx$ добијамо једначину

$$y' = -\frac{y}{x} \left(\sqrt{1 - \left(\frac{y}{x}\right)^2} - 1 \right),$$

која има облик (8.1), па је хомогена. Уводимо смену $z = \frac{y}{x}$, $y' = z'x + z$, па се дата једначина своди на једначину

$$z'x + z = -z(\sqrt{1 - z^2} - 1), \quad \text{тј.} \quad \frac{dz}{z\sqrt{1 - z^2}} = -\frac{dx}{x},$$

што је једначина са раздвојеним променљивим. Интеграл на левој страни претходне једнакости је

$$\int \frac{dz}{z\sqrt{1 - z^2}} = \int \frac{z dz}{z^2\sqrt{1 - z^2}} = \left[\begin{array}{l} 1 - z^2 = u^2, \quad z = \sqrt{1 - u^2} \\ z dz = -u du \end{array} \right] = \int \frac{du}{u^2 - 1} = \frac{1}{2} \ln \frac{1 - u}{1 + u} + C =$$

$$\frac{1}{2} \ln \frac{1 - \sqrt{1 - z^2}}{1 + \sqrt{1 - z^2}} + C = \frac{1}{2} \ln \frac{2 - z^2 - 2\sqrt{1 - z^2}}{z^2} + C.$$

Следи да је опште решење дате једначине (након враћања функције y и множења једначине са 2)

$$\ln \frac{2x^2 - y^2 - 2x\sqrt{x^2 - y^2}}{y^2} = -2 \ln x + \ln C, \quad \text{тј.} \quad 2x^4 - x^2y^2 - 2x^3\sqrt{x^2 - y^2} - Cy^2 = 0.$$

Пример 8.4. Решити диференцијалну једначину $(4x + 3y + 1) dx + (x + y + 1) dy = 0$.

Напишимо дату једначину у облику $y' = -\frac{4x + 3y + 1}{x + y + 1}$. Сменама $x = X + A$, $y = Y + B$ за одговарајуће A и B , ова једначина се своди на хомогену. У једначини

$$Y' = -\frac{4X + 4A + 3Y + 3B + 1}{X + A + Y + B + 1}$$

бирамо A и B тако да важи

$$4A + 3B + 1 = 0 \quad \text{и} \quad A + B + 1 = 0.$$

Решење горњег система је $A = 2$ и $B = -3$, па полазна једначина постаје

$Y' = -\frac{4X + 3Y}{X + Y}$, тј. $Y' = -\frac{4 + 3\frac{Y}{X}}{1 + \frac{Y}{X}}$. Сменом $z = \frac{Y}{X}$, одакле је $Y' = z'X + z$, добијамо

$$z'X + z = -\frac{4 + 3z}{1 + z}, \quad \text{односно} \quad -\frac{1 + z}{(2 + z)^2} dz = \frac{dX}{X}, \quad \text{одакле је}$$

$$-\int \frac{2 + z - 1}{(2 + z)^2} dz = \int \frac{dX}{X}, \quad \text{односно} \quad -\ln|2 + z| - \frac{1}{2 + z} + C = \ln|X|.$$

Дакле, опште решење хомогене једначине је

$$-\frac{1}{2 + \frac{Y}{X}} + C = \ln \left| X \left(2 + \frac{Y}{X} \right) \right|, \quad \text{тј.} \quad C_1 e^{-\frac{X}{2X+Y}} = 2X + Y,$$

а опште решење полазне једначине је

$$C_1 e^{\frac{2-x}{2x+y-1}} = 2x + y - 1.$$

8.3 Линеарна диференцијална једначина

Линеарна диференцијална једначина је једначина облика

$$y' + p(x)y = q(x). \quad (8.2)$$

Опште решење ове једначине се добија по формули

$$y = e^{-\int p(x)dx} \left(C + \int q(x)e^{\int p(x)dx} dx \right).$$

Пример 8.5. Наћи решење диференцијалне једначине $(\sin y + x \operatorname{tg} y)y' = 1$ које задовољава услов $y(1) = 0$.

Користимо да је $y' = \frac{dy}{dx} = \frac{1}{x'}$, па је дата једначина еквивалентна линеарној једначини $x' - x \operatorname{tg} y = \sin y$. Опште решење је

$$x(y) = e^{-\int p(y) dy} \left(C + \int q(y)e^{\int p(y) dy} dy \right), \quad \text{где је } p(y) = -\operatorname{tg} y \text{ и } q(y) = \sin y.$$

Како је $\int p(y) dy = -\int \operatorname{tg} y dy = \ln |\cos y| + C$, добијамо

$$x(y) = \frac{1}{\cos y} \left(C + \int \sin y |\cos y| dy \right) = \frac{1}{\cos y} \left(C - \int \cos y d(\cos y) \right) = \frac{C}{\cos y} - \frac{\cos y}{2}.$$

Партикуларно решење налазимо из услова $1 = \frac{C}{\cos 0} - \frac{\cos 0}{2}$, па је $C = \frac{3}{2}$ и тражено решење је

$$x = \frac{3}{2 \cos y} - \frac{\cos y}{2}.$$

8.4 Бернулијева диференцијална једначина

Једначина облика

$$y' + p(x)y = q(x)y^\alpha$$

представља Бернулијеву диференцијалну једначину. Делењем ове једначине са y^α и увођењем смене $y^{1-\alpha} = z$, $z = z(x)$, сводимо је на линеарну диференцијалну једначину по z :

$$\frac{z'}{1-\alpha} + p(x)z = q(x).$$

Пример 8.6. Наћи опште решење диференцијалне једначине $y' = \frac{x}{x^2 + y^2}$.

Дата једначина је еквивалентна једначини $x' = \frac{x^2 + y^2}{x}$, тј. $x' - x = \frac{y^2}{x}$, што је Бернулијева једначина, $x = x(y)$. Множењем те једначине са x и увођењем смене $x^2 = z$, $2xx' = z'$ сводимо је на линеарну једначину $z' - 2z = 2y^2$. Опште решење је

$$z = e^{\int 2 dy} \left(C + \int 2y^2 e^{-\int 2 dy} dy \right) = e^{2y} \left(C + \int 2y^2 e^{-2y} dy \right),$$

$$\begin{aligned} \int 2y^2 e^{-2y} dy &= \left[\begin{array}{l} u = 2y^2, \quad dv = e^{-2y} dy, \\ du = 4y dy, \quad v = -e^{-2y}/2 \end{array} \right] = -y^2 e^{-2y} + \int 2ye^{-2y} dy \\ &= \left[\begin{array}{l} u = 2y, \quad dv = e^{-2y} dy, \\ du = 2 dy, \quad v = -e^{-2y}/2 \end{array} \right] = -y^2 e^{-2y} - ye^{-2y} - e^{-2y}/2 + C. \end{aligned}$$

Дакле, опште решење је

$$x^2 = Ce^{2y} - \frac{1}{2} (2y^2 + 2y + 1).$$

8.5 Диференцијална једначина са тоталним диференцијалом

Једначина облика

$$M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0 \quad (8.3)$$

је једначина са тоталним диференцијалом, ако постоји непрекидно диференцијабилна функција $u(x, y)$ (потенцијал једначине), таква да је

$$u'_x = M(x, y), \quad u'_y = N(x, y), \quad du = M(x, y)dx + N(x, y)dy.$$

Услов да је полазна диференцијална једначина са тоталним диференцијалом је да су мешовити парцијални изводи $u''_{xy} = M'_y$ и $u''_{yx} = N'_x$ једнаки.

Опште решење једначине (8.3) је у том случају функција $u(x, y)$ коју добијамо на следећи начин:

- Интегрирамо услов $u'_x = M(x, y)$ дуж x -осе, па добијамо $u(x, y) = \int M(x, y)dx + C(y)$;
- Добијену једначину диференцирамо по y , па добијамо $u'_y = N(x, y) = \frac{\partial}{\partial y}(\int M(x, y)dx) + C'(y)$;
- Функцију $C(y)$ добијамо интеграљењем претходне једначине дуж y -осе, па је опште решење $u(x, y) = \int M(x, y)dx + C(y)$.

У случају да једначина (8.3) није са тоталним диференцијалом, тражимо интеграциони фактор $\mu(x, y)$ - функцију за коју важи да када помножимо полазну једначину са њом, добијамо једначину која јесте са тоталним диференцијалом, тј. $(\mu \cdot M)_y = (\mu \cdot N)_x$.

Пример 8.7. Наћи опште решење диференцијалне једначине $2x\sqrt{y^2-x^2}dx - (1+2y\sqrt{y^2-x^2})dy=0$.

Нека је $M = M(x, y) = 2x\sqrt{y^2-x^2}$ и $N = N(x, y) = -1 - 2y\sqrt{y^2-x^2}$. Како је $M'_y = N'_x = \frac{2xy}{\sqrt{y^2-x^2}}$, дата једначина је са тоталним диференцијалом. Опште решење је

$$u = \int 2x\sqrt{y^2-x^2} dx + \varphi(y) = -\frac{2}{3}(y^2-x^2)^{\frac{3}{2}} + \varphi(y),$$

где је $u'_y = N$, тј. $-1 - 2y\sqrt{y^2-x^2} = -2y\sqrt{y^2-x^2} + \varphi'(y)$. Дакле, $\varphi'(y) = -1$ и $\varphi(y) = -y + C$, па је опште решење

$$u = -\frac{2}{3}(y^2-x^2)^{\frac{3}{2}} - y + C.$$

Пример 8.8. Наћи интеграциони фактор једначине $(x - \cos y) dx - \sin y dy = 0$, ако је познато да је он облика $\mu(x, y) = \lambda(x)$. Уз помоћ њега решити дату једначину.

Нека је $M = M(x, y) = x - \cos y$ и $N = N(x, y) = -\sin y$. Дата једначина није потпуни диференцијал, јер је $M'_y = \sin y \neq N'_x = -\cos y$. Тражимо функцију $\lambda = \lambda(x)$ за коју важи $(\lambda(x) \cdot M)'_y = (\lambda(x) \cdot N)'_x$, тј.

$(\lambda(x) \cdot (x - \cos y))'_y = (\lambda(x) \cdot (-\sin y))'_x$, одакле добијамо диференцијалну једначину $\frac{d\lambda(x)}{dx} = -dx$,

чије је опште решење $\lambda(x) = Ce^{-x}$. Дакле, можемо узети да је интеграциони фактор $\lambda(x) = e^{-x}$.

Једначина $e^{-x}(x - \cos y) dx - e^{-x} \sin y dy = 0$ јесте једначина са тоталним диференцијалом, јер је $M'_y = (e^{-x}(x - \cos y))'_y = e^{-x} \sin y = N'_x = (-e^{-x} \sin y)'_x$. Опште решење тражимо у облику

$$u(x, y) = \int M dx + \varphi(y) = \int e^{-x}(x - \cos y) dx + \varphi(y) = e^{-x}(\cos y - x - 1) + \varphi(y).$$

Даље је $u'_y = N = -e^{-x} \sin y = -e^{-x} \sin y + \varphi'(y)$, одакле је $\varphi(y) = C$. Дакле,

$$u(x, y) = e^{-x}(\cos y - x - 1) + C.$$

Пример 8.9. Наћи интеграциони фактор једначине $(xy^2 - 2y^3) dx + (3 - 2xy^2) dy = 0$, ако је познато да је он облика $\mu(x, y) = \lambda(y)$. Уз помоћ њега решити дату једначину.

Нека је $M = M(x, y) = xy^2 - 2y^3$ и $N = N(x, y) = 3 - 2xy^2$. Дата једначина није потпуни диференцијал, јер је $M'_y = 2xy - 6y^2 \neq N'_x = -2y^2$. Тражимо функцију $\lambda = \lambda(y)$ за коју важи $(\lambda(y) \cdot M)'_y = (\lambda(y) \cdot N)'_x$, одакле добијамо диференцијалну једначину $\frac{d\lambda}{\lambda} = -2 \frac{dy}{y}$ чије је опште решење $\lambda(y) = \frac{C}{y^2}$. Дакле, можемо узети да је интеграциони фактор $\lambda(y) = \frac{1}{y^2}$.

Једначина $(x - 2y) dx + \left(\frac{3}{y^2} - 2x\right) dy = 0$ јесте једначина са тоталним диференцијалом, јер је $M'_y = (x - 2y)'_y = -2 = N'_x = \left(\frac{3}{y^2} - 2x\right)'_x$.

Опште решење је облика $u(x, y) = C$, где је $u'_x = M$ и $u'_y = N$. Из прве једнакости следи да је $u(x, y) = \int M dx + \varphi(y) = \frac{x^2}{2} - 2xy + \varphi(y)$. Диференцирањем последње једнакости по y добијамо да је $\varphi'(y) = \frac{3}{y^2}$, одакле је $\varphi(y) = -\frac{3}{y} + C$. Дакле, опште решење је

$$u(x, y) = \frac{x^2}{2} - 2xy - \frac{3}{y} + C.$$

Пример 8.10. Наћи интеграциони фактор једначине $y dx + (x^2 + y^2 - x) dy = 0$, ако је познато да је он облика $\mu(x, y) = \lambda(x^2 + y^2)$. Уз помоћ њега решити дату једначину.

Нека је $M = M(x, y) = y$ и $N = N(x, y) = x^2 + y^2 - x$. Дата једначина није потпуни диференцијал, јер је $M'_y = 1 \neq N'_x = 2x - 1$. Тражимо функцију $\lambda = \lambda(t)$, $t = x^2 + y^2$ за коју важи $(\lambda(t) \cdot M)'_y = (\lambda(t) \cdot N)'_x$, одакле добијамо диференцијалну једначину $\frac{d\lambda}{\lambda} = -\frac{dt}{t}$, па је интеграциони фактор $\lambda = \frac{1}{t} = \frac{1}{x^2 + y^2}$.

Решимо сада диференцијалну једначину са тоталним диференцијалном $M_1 dx + N_1 dy = 0$, где је $M_1 = \lambda M = -\frac{y}{x^2 + y^2}$ и $N_1 = \lambda N = \frac{x - x^2 - y^2}{x^2 + y^2}$. Опште решење је функција $u(x, y) = C$ за коју важи $u'_x = M_1$, па је

$$u(x, y) = \int M_1 dx + \varphi(y) = -\operatorname{arctg} \frac{x}{y} + \varphi(y).$$

Даље, како је $u'_y = N_1$ важи

$$\frac{x - x^2 - y^2}{x^2 + y^2} = \frac{x/y^2}{(x/y)^2 + 1} + \varphi'(y) \Rightarrow \varphi(y) = -y + C.$$

Дакле, опште решење је

$$u(x, y) = \operatorname{arctg} \frac{x}{y} - y + C.$$

8.6 Ортогоналне и изогоналне трајекторије

Пример 8.11. Одредити изогоналну трајекторију под углом $\alpha = 45^\circ$ за фамилију кривих $y = C/x$ која пролази кроз тачку $(1, 3)$.

Диференцијалну једначину дате фамилије добијамо диференцирајући једначину $xy = C$ (гледамо да елиминишемо константу C): $y + xy' = 0$. Диференцијална једначина изогоналних трајекторија које секу дату фамилију под углом 45° добијамо заменом y' са $\frac{y' - \operatorname{tg} 45^\circ}{1 + y' \operatorname{tg} 45^\circ} = \frac{y' - 1}{y' + 1}$:

$$y + x \frac{y' - 1}{y' + 1} = 0, \quad \text{тј.} \quad y' = \frac{y - x}{y + x},$$

што је хомогена диференцијална једначина. Решавамо је сменом $\frac{y}{x} = z$, $y' = z'x + z$ и добијамо једначину са раздвојеним променљивим

$$\frac{z + 1}{z^2 + 1} dz = -\frac{dx}{x}, \quad \text{чије је опште решње} \quad \ln \sqrt{\frac{y^2}{x^2} + 1} + \operatorname{arctg} \frac{y}{x} = -\ln x + C.$$

Ако заменимо $(x, y) = (1, 3)$ у претходну једначину добијамо $C = \ln \sqrt{10} + \operatorname{arctg} 3$ - па се тражена изогонална трајекторија добија за ту вредности константе C из општег решења.

Рада Мутаџић Букић